

حقوق حیوانات خانگی در اسلام

محبوبه اکبری *

چکیده

یکی از مباحث قابل توجه عصر حاضر، مسئله حقوق حیوانات می باشد این مسئله نسبت به دیگر مباحث حقوقی کمتر مورد توجه قرار گرفته است لیکن این کم توجهی به معنای بی اهمیتی قضیه نیست. البته این بی توجهی مختص بخش قانون گذاری داخلی می باشد، چراکه در دین مبین اسلام به این قضیه توجه بسیار فراوانی شده است. زندگی انسان همواره در طول تاریخ، به نوعی با حیوانات مرتبط بوده است. اسلام درباره حقوق حیوانات بسیار حساس بوده و حقوقی برای آنها مشخص کرده است. در دنیای امروز، زندگی و نگهداری برخی حیوانات در کنار انسان، رایج شده است. اسلام به حفظ و نگهداری برخی حیوانات توصیه کرده است؛ مانند: کبوتر و خروس و... اما از نگهداری برخی حیوانات نهی شده است؛ مانند: سگ و گربه از جمله حیواناتی هستند که در این گروه قرار گرفته اند و نگهداری آنها در منزل نهی شده است. حیوانات مانند انسان دارای حقوقی می باشند و انسان مجاز به هرگونه استفاده و بهره وری از آنها نیست.

واژگان کلیدی: حقوق، حیوانات، اسلام

* طلبه سطح ۲ حوزه فاطمه الزهرا (سلام الله علیهم)

مقدمه

حقوق جانداران از جمله حیوانات از موضوعاتی است که در شریعت اسلام مورد توجه قرار گرفت است. هرچند به رسمیت شناختن این حقوق به معنای مرسوم (حق حیات) برای آن‌ها نیست. اما بیانگر اعطای درجه‌ای از احترام از سوی شارع به این موجودات است مقوله نگهداری حیوانات خانگی در منزل از جمله اموری است که در وهله نخست حالی از اهتمام آموزه‌های دینی به رعایت حق و حقوق حیوانات است.

لذا روایات متعددی در این زمینه اسباب استحباب وارد شده است؛ بدین نه که پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) و معصومین (علیه السلام) همگان را به این امر نمودند. در عصر حاضر خانه‌ای که سبک زندگی مردم به حالت آپارتمان نشینی و در حد و اندازه چند ده متر واحد مسکونی خلاصه شده است و فضای پرتراکم شهری با آسمان خراش‌های غول پیکر در آسمان شهرها سایه افکنده است از هم نمی‌توان ورود حیوانات خانگی در محیط غیر طبیعی را برای نگهداری تجویز نمود.

دور کردن حیوانات از محیط حیوانی و در تنگنا قرار دادن این مخلوقات در محیط انسانی و شهرها با اهداف اولیه سفارش ائمه اطهار (علیه السلام) مبنی بر لزوم رعایت حقوق انسان‌ها و حیوانات و عدم ظلم و آزار حیوانات در تضاد قرار دارد. در مورد رعایت حقوق حیوانات به ویژه حیوانات خانگی می‌توان به حق اذیت و آزار نرساندن، حق تولید مثل، حق عدالت در برخورداری از حیوان، دوری از رفتار زشت و نفرت انگیز، حق اختصاص جایگاه و استراحت برای حیوان، حق بهداشت و درمان، حق تغذیه، حق تولید مثل، برای سرپرستی اذعان نمود.

دین اسلام، نه تنها حقوق بشر و کرامات انسانی، به زیبا ترین وجه، در کانون توجه اسلام است و تلاش میکند پیروان خود را به آن وا می‌دارد که حقوق حیوانات، بلکه درختان و گیاهان در این آیین جایگاه ویژه دارد و هیچ گونه آسیب به این جایگاه بر نمی‌تابد.

احترام به حقوق حیوانات مستلزم علاقه به آنها نیست همانطور که به حقوق انسانی تمام افراد که با آن‌ها در ارتباط هستیم، احترام می‌گذاریم در حالی که لازم نیست آن‌ها را دوست داشته باشیم. هرچند اسلام به مهربانی با حیوانات تاکید کرده است. در این مقاله می‌کوشیم تا از حقوق حیوانات خانگی از منظر اسلام بیان کنیم.

۱- مفهوم شناسی

۱-۱- حقوق

جمع آن حق است، حقوق (درست کردن وعده^۱). مجموعه قواعدی است که از طریق مؤسسات اجتماعی یا دولتی، جهت تنظیم رفتار، ایجاد و اعمال می‌شود. دانش حقوق، دانش تحلیل و سیر تحول قواعد حقوقی است. همچنین حقوق مجموعه قوانین و مقرراتی است که حاکم و ناظر بر روابط افراد و اشخاص هستند. از حقوق در معنای امتیازی که شخص برای جامعه معینی دارد، به حقوق فردی تعبیر می‌شود.^۲ حق، لوازمی دارد که آشکارترین آنها (بهره وری) است.^۳

۱-۲- حیوانات

حیوان، واژه عربی که به هرگونه ذی روح اطلاق می‌شود انسان را حیوان ناطق می‌خوانند و در بر می‌گیرد^۴ در منابع دینی و متون فقهی این واژه غالباً به موجودی ذی روح فاقد خرد و عقل تعقل اطلاق شده است که معادل آن در زبان فارسی جانور است.

۱-۳- اسلام

اسلام در لغت به معنای «انقیاد» و «گردن‌نهادن» به حکم است. کاربرد دینی این لغت، تسلیم در برابر فرمان خداست. در آیه‌هایی از قرآن همچون آیه پروردگارا! ما را [با همه وجود] تسلیم خود قرار ده، و نیز از دودمان ما امتی که تسلیم تو باشند پدید آر، و راه و رسم عبادتمان را به ما نشان ده، و توبه ما را بپذیر، که تو بسیار توبه پذیر و مهربانی^۵، اسلام به معنای همین معنا به کار رفته است. این واژه از ماده «سلم» است که خود به معنای «تسلیم کامل» «سالم شدن» و «رهایی یافتن از آفات» است.

^۱ <https://vajehyab.com/dehkhoda> /حق-۳

^۲ کامران فتاحی. حقوق اساسی (رشته مدیریت). تهران: انتشارات خرسندی، چاپ دوم، ۱۳۹۴ خ. ص ۲۸

^۳ مصباح، ۱۳۷۷، ص ۲۸-۲۹

^۴ خالد بن احمد، کتاب العین، ذیل هی چاپ مهدوی مخزومی و ابراهیم سامرائی، قم ۱۴۰۱

^۵ قرآن کریم، آیه ۱۲۸ سوره بقره

۲- اهمیت حقوق حیوانات

در فقه اسلام حیوانات دارای نفقه بوده و تبیین آب و غذا محل سکونت حیوان و هر چیزی که لازمه حیات اوست بر مالک آن واجب شده است. چه آن حیوان حلال گوشت باشد چه حرام گوشت چه انسان از آن نفی ببرد چه نبرد. حقوق حیوانات شاخه‌ای از حقوق محیط زیست دانسته شده است که وظایف و تکالیف دولت‌ها و اشخاص را در برابر حیوانات مشخص می‌کنند.^۶ امام علی (علیه السلام) فرمودند:

«حیوان شش حق بر صاحبش دارد: وقتی که پیاده شد برای او علوفه بگذارد، هر وقت از آبی عبور کرد درنگ کند و آب را به او نشان دهد، به صورتش نزند، زیرا که تسبیح پروردگاری گوید، پشت او را چون مجلس و جایگاه برای سخنرانی نکند، مگر در راه خدا، بیش از توان بارش نکند، بیش از قدرت و طاقت از او سواری نگیرد و نخواهد»^۷.

اهمیت حق حیوان در اسلام تا آنجاست که شماری از فقیهان، درباره‌ی موارد آن را در زمره «حق الله» دانسته‌اند. صاحب جواهر در بحث ودیعه می‌نویسد: «لَوْ قَالَ الْمَالِكُ لَا تَعْلِفُهَا وَلَا تَسْقِهَا لَمْ يَجْزِ الْقَبُولُ... بَلْ يَجِبُ عَلَيْهِ سَقِيهَا وَعَلْفُهَا مِرَاعَاءَ لِحَقِّ اللَّهِ تَعَالَى شَأْنَهُ، وَإِنْ اسْقَطَ الْآدَمِيُّ حَقَّهُ، بَلْ مَعَ امْتِنَاعِ الْمَالِكِ وَرَفْعِ الْأَمْرِ إِلَى الْحَاكِمِ وَأَمْرِهِ بِالنَّفَقَةِ مِنْ مَالِهِ، يَتَجَهَّزُ الرَّجُوعُ لَهُ عَلَيْهِ»^۸.

اگر مالک حیوان، به شخصی که حیوان را به امانت گرفته بگوید به آن آب و علف نده، پذیرش دستور او روا نیست و بروی، آب و علف دادن به حیوان، واجب است؛ زیرا حق الله باید پاس داشته شود، گرچه آدمی حق خود را فروافکنده است. بلکه اگر مالک، از انجام وظیفه سرباز زند و موضوع به حاکم، بازگشت داده شود و وی به شخص امانت گیرنده دستور دهد: هزینه حیوان را از مال خود بپردازد، او می‌تواند (برای دریافت هزینه) به مالک رجوع کند.

حق الله بودن حق حیوان نیز، می‌تواند بر این مهم استوار باشد که اگرچه براساس نص‌ها و سخنان روشن بسیار، مانند آیه شریفه: «وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ»^۹ و چهارپایان را که برای شمارد آنها

^۶ عرب احمدی، نیکومنش، جایگاه حقوق حیوانات در منابع معتبر فقهی، ص ۹۳

^۷ صدوق، ۴۱۰ق، ج ۲، ص ۱۸۷؛ مجلسی، ۴۰۳ق، ج ۶۴، ص ۲۰۱

^۸ جواهر الکلام ج ۲۷، ۱۱۱

^۹ قرآن کریم آیه ۵ سوره نحل

وسيله گرمی و سودهاست آفرید، یعنی انسان آفریده شده اند، ولی این امر به هیچ روی، به معنای عزیز و گرامی نبودن آنها نزد خداوند و نادیده انگاری حقوق آنها نیست.

۳- حقوق حیوانات

۱-۳- حق تغذیه

از مهمترین حقوق حیوان بر صاحبش تامین غذای حیوان است یکی از مصادیق صدقات غذا دادن به حیوانات ذکر شده و برای آن ثواب بسیار زیادی وارد شده است که نشان دهنده اهمیت دادن اسلام به تغذیه حیوانات دارد در قرآن کریم به فراهم کردن نیازهای ضروری احتیاجهای حیاتی حیوانات اشاره شده است. آن هارادرکنار انسان ذکر کرده است: «وَكَايْنُ مِنْ دَابَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اللَّهُ يَرْزُقُهَا وَإِيَّاكُمْ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»^{۱۰} چه بسیار جنبنده‌ای که قدرت حمل روزی خود را ندارند، خداوند روزی شما را می‌دهد و او شنوا و داناست.

در متون فقهی در خصوص تغذیه حیوانات آمده که اگر کسی حیوانی را مالک شود، رسیدگی و نفقه آن حیوان بر عهده اوست؛ خواه حلال گوشت باشد؛ خواه حرام گوشت. پرنده و غیر پرنده نیز فرقی ندارد. طوسی در مبسوط مینویسد: «إِذَا مَلَكَ بِهَمِيَّةٍ فَعَلِيهِ نَفَقَتُهَا سَوَاءَ كَانَتْ مَمَّا يُوَكَّلُ أَحْمَهَا أَوْ لَا يُوَكَّلُ لِحْمَهَا، وَالطَّيْرُ وَغَيْرُ الطَّيْرِ سَوَاءٌ لَانْ لَهَا حَرْمَةٌ»^{۱۱}

۲-۳- حق نظافت و بهداشت

در اسلام رعایت بهداشت نظافت و پرهیز از آلودگی ایگاه برجسته‌ای دارد. رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) می‌فرماید: «تَنْضَفُوا بِكُلِّ مَا اسْتَطَعْتُمْ، فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى بَنَى الْإِسْلَامَ عَلَى النِّظَافَةِ»^{۱۲}

اسلام بهداشت و پاکیزگی حیوان مورد تاکید قرار گرفته است در خصوص رعایت بهداشت آذوقه حیوان از پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) روایت شده است: عبدالله بن سنان در حدیثی

^{۱۰}قرآن کریم آیه ۶ سوره عنکبوت

^{۱۱}طوسی ۱۳۷۸: ۱۳/۴۷

^{۱۲}کنز العمال، جلد ۶ صفحه ۳۷۱

۲-۷-۳- زیبا نگهداشتن چهره حیوان

امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید: «صاحب حیوان نباید برای نشانه گذاری بر چهره حیوان داغ نهد»^{۳۲} ولی نشانه گذاری بر غیر چهره آن‌ها رواست.^{۳۳} و می‌فرمایند: «هر چیزی احترامی دارد و چهارپایان هم احترامی دارند احترام آن‌ها در سالم و زیبا نگه داشتن چهره‌های آنان است.» امیرالمومنین (علیه السلام) می‌فرماید: «کسی حق ندارد چهره حیوان را با داغ نهادن زشت سازد.»^{۳۴}

۳-۷-۳- سواری ناروا بر حیوان

پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) نهی فرموده‌اند که: «آدمی، پشت حیوان را صندلی راحتی خود قرار دهد؛ چه بسا حیوانی که در اطاعت و یاد خدا، بهتر از سوار خود باشد.»^{۳۵}

۸-۳- کیفر رعایت نکردن حقوق حیوانات

به گفته جابر بن انصاری: رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) فرمود: «هیچ صاحب شتر و گاو و گوسفندی نیست که حق آن‌ها را ادا نکرده باشد؛ جز آنکه روز قیامت او را در دشتی برهوت نگه می‌دارند؛ تا همه سُم داران با سمشان همه شاخداران با شاخشان که هیچ یک در بینشان بی‌شاخ و شاخ شکسته نیست او را پایمال کرده و شاخ بزنند. پرسیدم: ای رسول خدا حق این حیوانات چیست؟ فرمود: ۱- نرآن‌ها را برای تکثیر نسل در اختیار دیگران قرار دهد. ۲- شتر خود را به دیگران عاریه دهد. ۳- گاو و گوسفندان را برای بهره‌برداری از شیر و گوشت و پشم آن‌ها به دیگران

^{۳۲} الامالی، صدوق، ص ۵۰۷

^{۳۳} المحاسن، ص ۶۴۴

^{۳۴} الفقیه، ج ۲، ص ۲۸۷

^{۳۵} دعا-م الاسلام، ج ۱، ص ۳۴۷

بدهد. ۴- حیوانات شیردار را کنار آب بدوشد (آب کافی به آن ها بدهد) ۵- شتر و مرکب را برای

باربری و سواری در راه خدا استفاده کند (نه برای معصیت).»^{۳۶}

^{۳۶} صحیح مسلم، ج ۳، ص ۷۴

نتیجه گیری

حقوق حیوانات شاخه‌ای از حقوق محیط زیست که وظایف و تکالیف دولت‌ها و اشخاص را در برابر حیوانات مشخص می‌کند. بنابر آموزه‌های شیعی، حیوانات موجوداتی دارای احترام و درجه‌ای از شعور و اختیار هستند. ازاین‌رو، در صورتی که تحت اختیار انسان باشند، در روایات و سخنان اندیشمندان شیعه، تکالیفی چون فراهم کردن آب و غذای آنها، به خدمت گرفتن آنها در راه خدا، آزار نرساندن به آنان و حمایت از سلامتی جسمی و جنسی آنها بیان شده است.

براساس دستورات دینی، کشتن حیوانات به جهت تفریح و سرگرمی حرام است و سفر برای کشتن حیوانات سفر معصیت شمرده می‌شود. به باور فقیهان، بر مالک حیوان واجب است برای آن، مخارج ضروری (شامل خوراک، محل نگهداری مناسب و مسائل مربوط به بهداشت و درمان) فراهم نماید. برخی پژوهشگران معتقدند حقوق حیوانات در زمره حق الله است و در صورت تنافی با حق مردم، حق حیوان قابل چشم‌پوشی است. بر این اساس، اگر نگهداری حیوانات در محیط‌های آپارتمانی موجب زیان معنوی و مادی به همسایگان باشد، فرد نگهدارنده ضامن است و باید جبران کند.

در روایات از عقیم‌سازی حیوانات نهی شده و این عمل مکروه شمرده شده است. برخی فقیهان شیعه چون ابن براجم و ابوالصلاح حلبی این عمل را به جهت اینکه مصداق آزار بدون دلیل شرعی است، حرام دانسته‌اند. برخی دیگر چون ابن‌ادریس حلی و ابن‌جنید اسکافی ضمن مکروه دانستن عقیم‌سازی، این عمل را دارای منفعت دانسته و آزار وارد بر حیوان را شبیه آزار ناشی از ذبح، جایز می‌دانند. به باور ناصر مکارم شیرازی، آزار حیوان غیرمؤذی دارای اشکال است؛ اما عقیم‌سازی در صورت داشتن هدف صحیح و رایج بودن این کار در عرف، جایز است. امام علی (علیه السلام) در نهج البلاغه به تنظیم رفتار کارگزارانش، در بهره‌برداری از حیوانات به گونه‌ای دقیق و قابل توجه پرداخته است. حضرت راحتی گوساله و نوزاد را معیار و میزان بهره‌برداری از شیر ماده گاو می‌داند.

فهرست منابع

۱. <https://vajehtyab.com/dehkhoda> / حق-۳) ب
۲. کامران فتاحی. حقوق اساسی (رشته مدیریت). تهران: انتشارات خرسندی، چاپ دوم، ۱۳۹۴ خ. ص ۲۸
۳. مصباح. ۱۳۷۷، ص ۲۸-۲۹
۴. خالد بن احمد، کتاب العین، ذیل هی چاپ مهدوی مخزومی و ابراهیم سامرا-ی، قم ۱۴۰۱
۵. قرآن کریم، آیه ۱۲۸ سوره بقره
۶. عرب احمدی، نیکومنش، جایگاه حقوق حیوانات در منابع معتبر فقهی، ص ۹۳
۷. صدوق، ۱۴۱۰ ق، ج ۲، ص ۱۸۷؛ مجلسی ۱۴۰۳ ق، ج ۶۴ ص ۲۰۱
۸. جواهرالکلام ج ۲۷، ۱۱۱
۹. قرآن کریم آیه ۵ سوره نحل
۱۰. قرآن کریم آیه ۶ سوره عنکبوت
۱۱. طوسی ۱۳۷۸: ۱۳/۴۷
۱۲. کنرالعمال، جلد ۶ صفحه ۳۷۱
۱۳. حره عاملی ۱۴۰۹، وسائل الشیعه ۵۰۸/۱۱، ابواب احکام الدوب، باب ۲۹ ج ۳
۱۴. محمدحسین نجفی، جواهر الکلام، ج ۳۶، ص ۴۳۶ و ۴۳۷
۱۵. احمد بن محمد برقی، المحاسن، ص ۶۴۲
۱۶. ترسیم بهترین قواعد رفتاری با حیوانات در اسلام/ غلفت از احکام عقیم سازی تا نفقه حیوانات، خبر گذاری بین المللی قرآن کد خبری ۳۵۴۲۷۴ تاریخ انتشار ۱۳ آبان ۱۳۹۵
۱۷. بحار النوار. جلد ۶۱، ص ۲۲۴
۱۸. قرآن کریم آیه ۷۰ سوره اسراء
۱۹. اشرف الرضی ۱۴۱۴: ۶۱۷، صدوق ۱۳۷۶: ۵۰۷؛ مجلسی، ۱۳۷۶: ۶۴/۲۸ ج ۲۸
۲۰. متقی هندی ۱۴۰۹: ۶۶/۱۴۰۹ ج ۲۴۹۷ محمدی شهری، ۱۳۷۹: ۱۳۴۴/۳، ج ۴۵۲۲
۲۱. موارد ۱۷، ۱۸، ۱۹ از کتاب وسایل الشیعه ج ۸ ص ۳۵۰، ۳۵۳، ۳۵۶ چاپ تهران

۲۲. مأخذ مزبور ، ص ۳۶۱.
۲۳. مأخذ مزبور ، ج ۱۶ ص ۲۴۱.
۲۴. تفسیر نورالثقلین، ج ۱، ۷۱۵؛ انوارالیهیة، ۱۹۸؛ ابن شهر آشوب، ج ۴،
۲۵. کتاب آیت بصیر صفحه ۹۹
۲۶. جواهرالکلام ج ۳۱، ص ۳۹۴ چاپ تهران عبارت صاحب جواهر چنین است. بل وان لم ینتفع به (بلکه اگرچه حیوان قابل بهره برداری نباشد)
۲۷. عرب احمدی، ۱۳۹۲، ۱۹۸.
۲۸. <https://www.mehrnews.com/news/۹۶۴۸۴۲>
۲۹. جمعی عاملی ۱۳۹۶، ج ۳، ص ۱۰۴
۳۰. النوادر، ص ۴۱-۴۲
۳۱. الکافی، ج ۶، ص ۵۳۹، المحاسن، ص ۶۳۲
۳۲. الامالی، صدوق، ص ۵۰۷
۳۳. المحاسن، ص ۶۴۴
۳۴. الفقیه، ج ۲، ص ۲۸۷
۳۵. دعا-م الاسلام، ج ۱، ص ۳۴۷
۳۶. صحیح مسلم، ج ۳، ص ۷۴